

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 22, İstanbul 2022, 216-226

LUTFİ PAŞA'NIN TUHFETÜ'T-TÂLIBİN ADLI İLMİHÂL KİTABI VE SEBEB-İ TELİF BÖLÜMÜ

Nurullah ARVAS

Sevim YILMAZ ÖNDER

Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üni. Sosyal Bilimler Ens. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. (nurullah.arvas@yahoo.com.tr), ORCID: 0000-0002-1894-0135/ PhD Student, Yıldız Technical University Institute of Social Sciences Department of Turkish Language and Literature

Doç. Dr., Yıldız Teknik Üni. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. (sevim.yilmazonder@gmail.com), ORCID: 0000 0003 0661 5981/ Assoc. Dr., Yıldız Technical University Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 31.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 12.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Arvas, Nurullah, Önder, Yılmaz Sevim (2022), "Lutfi Paşa'nın Tuhfetü't-Tâlibin Adlı İlmihâl Kitabı Ve Sebeb-i Telif Bölümü", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 216-226.

Arvas, Nurullah, Önder, Yılmaz Sevim (2022), "Lutfi Pasha's İlm-i hâl Called Tuhfetü't-Talibin and Its Section of "Sebeb-i Telif", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 216-226.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Lutfi Paşa'nın Tuhfetü't-Tâlibîn Adlı İlmihâl Kitabı ve Sebeb-i Telif Bölümü

Özet

İnanç, ibadet, günlük yaşayış ve ahlâk gibi konulara dair dinî bilgilerin öğretiminde yaygın kullanım alanına sahip ilmihâller, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla birlikte bu bilgilerin halka ulaşması adına telif edilmeye başlanmıştır. Tanzimat'a kadar Arapça, Farsça ve nadiren Türkçe eserler verilerek temelde kapsamlı bir değişime uğramaksızın ilmihâl geleneği devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilmihâllerin sistemleşmeye geçiş dönemi aşamasında Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf edilen ve veziriazamı İshkodralı Lutfi Paşa (ö. 971/1564) tarafından kaleme alınan *Tuhfetü't-Tâlibîn* adlı ilmihâl dikkat çekicidir. Arnavut kökenli bir devşirme olan ve *Âsafnâme* ile *Tevârih-i Âli Osman* eserleriyle tanınan Lutfi Paşa'nın Türkçe eserleri arasında *Tuhfetü't-Tâlibîn*'in önemli bir yeri vardır. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü No. 1507'de kayıtlı olan bu eserini ve eseri Türkçe olarak yazmasını, sebeb-i telif bölümünde iki kısımda izah etmiştir: İlk olarak, kendisine gelen taliplilerin fıkıh ilmi üzerine bir Türkçe kitap yazılmasını kendisinden rica etmeleri üzerine; ikinci olarak ise Hz. Peygamber'in "İnsanlara anlayışlarına göre konuşun." hadisini örnek göstererek eserini Türkçe yazdığını açıklamıştır. Yine sebeb-i telif bölümünde "müftiler fetvalarını, müderrisler derslerini, vaizler vaazlarını Türkçe verdiğini; müfessirler tefsirlerini, muhaddisler hadisleri yine Türkçe ile ifade ettiklerini" yazmış; "Her memleket halkı kendi yerlerinin elbiseleriyle giyili olması uygun" olacağını belirtmiştir. Bu bilgilerin ışığında, çalışmamızda Lutfi Paşa'nın *Tuhfetü't-Tâlibîn*'i Türkçe kaleme almasının sebepleri örneklerle incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: ilmihâl, Lutfi Paşa, *Tuhfetü't-Tâlibîn*, sebeb-i telif.

Lutfi Pasha's İlm-i hâl Called Tuhfetü't-Talibin and Its Section of "Sebeb-i Telif"

Abstract

With the establishment of the Ottoman Empire, ilm-i hâl genre, which have a widespread use in obtaining religious information on subjects such as faith, worship, daily life and morality, were systematically published in order to make this information reach to the public. Until the Tanzimat Period, Arabic, Persian and sometimes Turkish works were written to continue the tradition of ilm-i hâls without any fundamental comprehensive change. While the transition period of the ilm-i hâls systematization was ongoing in the Ottoman Empire, the ilm-i hâl called *Tuhfetü't-Tâlibîn*, dedicated to Suleiman the Magnificent and written by his vizier Ishkodralı Lutfi Pasha, stands out from the rest. *Tuhfetü't-Tâlibîn* has an importance among the Turkish works of Lutfi Pasha, who was a devşirme of Albanian origin and known as the author of *Âsafnâme* and *Tevârih-i Âli Osman*. The *sebeb-i telif* part of the work, which is registered in The Suleymaniye Library, Fatih Section No. 1507, explains the reason why he wrote it in Turkish in two parts: Firstly due to the suitors who came to him and asked him to write a Turkish book on the knowledge of *fiqh*, and secondly, because of the Prophet's hadith, "Speak to people according to their understanding." Again in the *sebeb-i telif* part, he wrote "the Muftis gave their fatwas, the professors gave their lectures, preachers gave their sermons all in Turkish, and again the scholars expressed their Quranic commentary, the Hadith professors expressed their hadiths in Turkish". Then he expressed that "It is appropriate for the people of every country to be dressed in the clothes of their own places." In the light of this information, our research will examine the reasons why Lutfi Pasha wrote his work in Turkish with the examples.

Key words: İlm-i hâls, Lutfi Pasha, *Tuhfetü't-Talibîn*, sebeb-i telif.

Giriş

Osmanlı Dönemi Türk Edebiyatında İlmihâl Geleneği

İlmihâl sözü, “davranış bilgisi” anlamındaki Arapça ‘*ilmü’l-hâl* علم الحال tamlamasının aynı kelimeler ile Farsça tamlama yapısında alıntılanmasıdır. İlmihâl, dinî terim olarak “inanç, ibadet, günlük yaşam, ahlâk vb. konuları ve Hz. Muhammed’in hayatına dair temel bilgileri içeren el kitabı” şeklinde tanımlanabilir. Her ne kadar ilmihâl tabiri, herhangi bir alana ilişkin temel bilgiler anlamında genel bir kavram olarak kullanılmaktaysa da uzun zamandır “temel dinî bilgileri” içeren kitaplar için daha yaygın bir kullanıma sahiptir. İlmihâllerde günlük yaşama dair bilgiler, hitap edilen insanların yaşadığı zaman ve coğrafyaya göre değişiklikler göstermekle birlikte bu eserler daha çok bir Müslümanın bilmesi gereken iman, namaz, oruç, helâl, haram vb. temel konuları içerir (Arpağuş 2000: 139).

İlmihâl geleneğinin X. yüzyıldan itibaren oluşmaya başladığını söylemek mümkündür. İlmihâl adı verilen eserlerin telifine ise muhtemelen XV-XVI. yüzyıllarda başlanmıştır. İslamî ilimlere dair VIII. yüzyıldan itibaren kaleme alınan risâle şeklindeki muhtasar eserlerin ardından hacimli kitaplar yazılmış, telif hareketi daha sonra uzun şerhler ve hâşiyelerle devam etmiştir. Âlimlere hitap eden bu kaynaklar dinî konuları ayrıntılı biçimde ele aldığı ve eğitimin de daha çok eğitmen merkezli sözlü geleneğe dayandığından halk için temel konularda özlü bilgiler içeren, dili sade, anlatımı basit, hatta ezberlenmeye müsait eserlere ihtiyaç duyulmuş; bu sebeple Osmanlılar döneminde ilk ilmihâller ortaya çıkmıştır. İlmihâl geleneği önce, Arapça yazılmış bazı eserlerin Türkçeye çevrilmesi ve eksik görülen kısımların tamamlanmasıyla başlamıştır. Kutbüddin-i İznikî’nin (ö. 821/1418) , Ebü’l-Leys-i Semerkandî (ö. 373/983) tarafından kaleme alınan *Mukaddime* adlı namaz risâlesini Türkçeye çevirip inanç, ibadet ve ahlâka dair konuları eklediği *Kitâbü’l-Mukaddime*’si bu alanın ilk örneklerinden biridir. Abdurrahman-ı Aksarâyî’nin (ö. 950/1543’ten sonra), Abdülazîz-i Fârisî’ye ait *Umdetü’l-İslâm* adlı eseri Türkçeye -bazı eklemelerle- tercüme ederek telif ettiği *İmâdü’l-İslâm* tespit edilebilen bir başka örnektir. XII-XIII. yüzyıllarda Hârizm Türkçesiyle yazılan ve XV. yüzyılda Mehmed b. Bâlî tarafından Anadolu Türkçesine aktarılan *Güzîde* de ilmihâl geleneğinin ilk örnekleri arasında yer alır. H. 970 (1562-63) yılında yazıldığı tahmin edilen Birgivî’nin (ö. 981/1573) *Vasiyetnâme*’si (*Risâle-i Birgivî*), Anadolu sahasındaki Türkçe ilmihâl kitaplarının kısa cümleli, ezberlenmesi kolay ifadelerle örülü, anonim *Mızraklı İlmihâl*’e öncülük eden önemli bir metindir. Bu eser (Kara 1989) ayrıca *ilmihâl* adının kullanıldığı ilk kitaptır ve zamanımıza kadar etkisini sürdürmüştür. Sıbyan mekteplerinde, camilerde, köy odalarında ve evlerde yaygın olarak okunan *Mızraklı İlmihâl*’in halkın din anlayışını etkilediği ve şekillendirdiği bilinmektedir. Bu yüzden, modernleşme döneminde adı zikredilerek çokça tenkide konu olmuştur. Daha sonraları kaleme alınan Kadızâde İstanbûlî’nin *Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi’l-Vasiyyeti’l-Muhammediyye*’si de (İstanbul 1241) ilk ilmihâller arasında gösterilir. (Arpağuş 2000: 140)

Tanzimat’tan sonra açılan okullarda din derslerinin programda yer almasıyla birlikte ilmihâl kitaplarının yazımı hız kazanmıştır. Yapılan incelemeler sonunda “mevcut kitapların din öğretimi ihtiyacını karşılamaktan uzak, hurafeler ve hikâyelerle dolu bulunduğu, iyi tasnif edilmemiş olduğu, giderek dinî hayatın zayıflamasına zemin hazırlayıcı bir nitelik taşıdığı” anlaşılmış, bu sebeple yeni ilmihâl kitaplarının telifi gerekli görülmüştür. Bu aşamadan sonra ilmihâl kitaplarıyla din dersi kitapları birbirine yakınlaşacak, ayrıca “ahlâk dersleri” adını taşıyan kitaplar telif edilecektir. Yeni kurulan ibtidâiye ve rüşdiye mekteplerinde önceleri Birgivî’nin *Vasiyetnâme*’si okutulurken daha sonra Mustafa Bey’in kaleme aldığı *Telhîsü’l-Mülâhhas* (İstanbul 1310), *Mülâhhas İlmihâl* (İstanbul 1310), *Mufasssal İlmihâl* (İstanbul 1314) ve Mesud Mahmud tarafından yazılan *Muhtasar İlmihâl* (İstanbul 1324)

okutulmaya başlanmıştır.¹ Önemli ilmihâller arasında şu eserler kaydedilebilir: İşkodralı Lutfi Paşa, *Sual ve Cevaplı İlmihâl*; Abdülhamîd b. Mustafa Reşîd, *Zübde-i İlmihâl* (İstanbul 1305); Süleyman Paşa, *İlmihâl-i Kebîr* (İstanbul 1305) ve *İlmihâl-i Sagîr* (İstanbul 1305); Fâtih Ahmed Hamîdî, *İlmihal*; Mehmed Üstüvânî, *İlmihâl*; Rûmî Efendi, *İlmihâl*; Ahmed Akhisârî, *İlmihâl*; Oflu Mehmed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn* (İstanbul 1308); Mehmed Zihni Efendi, *Ni'met-i İslâm* (İstanbul 1316); İmamzâde Esad Efendi, *Dürr-i Yektâ* (İstanbul 1320); Halim Sabit (Şibay), *Amelî İlmihâl* (İstanbul 1328-1332); İskilipli Mehmed Âtîf, *İslâm Yolu-Yeni İlmihâl* (İstanbul 1338) (Arpaguş 2000: 140).

Temel dinî bilgileri içeren ilmihâller yanında akaid, ibadet, insanlar arası münasebet gibi konulardan yalnız birini veya sadece bir mezhebin, bir tarikatın esaslarını yahut bir zümreyi ilgilendiren bilgileri ihtiva eden özel ilmihâller de yazılmıştır: Selâmi Ali Efendi'nin *Tarikat İlmihâli*, Mehmed Zihni Efendi'nin *Hanunlar İlmihâli* (İstanbul 1321), Ahmed Cûdî'nin *Yeni İlmihâl-Akaid Dersleri* (İstanbul 1328), Hüseyin Hıfzî'nin *Kızlara Küçük İlmihâl* (İstanbul 1329), Abdürrahim Hûyî'nin *İmâmiyye İlmihâli* (İstanbul 1341), Uryânîzâde Ali Vahîd'in *Asker İlmihâli* (İstanbul 1332, 1334), Ahmet Hamdi Akseki'nin *Askere Din Kitabı* (Ankara 1924, 1944), Muallim Cevdet'in *Askerî Din Dersleri* (İstanbul 1928), Cemal Ögüt'ün *Kadın İlmihâli* (İstanbul 1947), Uryânîzâde Ali Vahîd'in *Köy Hocası* (Ankara 1965), Haydar Kaya'nın *Bektaşî İlmihâli* (İstanbul 1976) ve Halil Güneç'in *Büyük Şafî İlmihâli* (İstanbul 1986). İlmihâller konularına göre tasnif edildiği gibi hacimleri dikkate alınarak ansiklopedik, mufassal, muhtasar ilmihâl ve cep ilmihâli tarzında da gruplandırılır. Ayrıca manzum olarak yazılanları da mevcuttur.² Birgivî'nin *Vasiyetnâme*'sinin iki farklı yazar tarafından nazma çekilmiş nüshaları, Manastırlı Mehmed Rifat'ın *Manzum İlmihâl*'i ile Ali Efendi'nin *Manzum İlmihâl*'i bunlara örnek teşkil eder. Akaid ve ibadet konularını özetleyen "otuz iki farz", ahlâk ve görgü kuralları başta olmak üzere ilmihâl bahislerini kısaca içeren "elli dört farz" adlı el kitapları da oldukça yaygındır (Arpaguş 2000: 141).

İlmihâllerin büyük bir kısmı konu itibariyle genellikle öncekilerin tekrarı mahiyetindedir. Bazılarında da din kuralları aşırı derecede katı gösterilmiş, asıl ilkelere ilaveler yapılarak din, yaşanması zor bir şekle sokulmuştur. İlmihâller, yazıldıkları dönemin din anlayışını yansıtmaları ve dinî bilgilerin günlük hayata uygulanmasını temin edip din kültürünün toplumun çeşitli kesimlerine yayılmasını sağlamaları bakımından önem taşır (Arpaguş 2000: 141).

İşkodralı Lutfi Paşa ve Eserleri³

Doğum tarihi tam olarak bilinmese de vefat tarihi yapılan araştırmalarda H. 971 (1564) olarak kayıtlara geçmiş olan Lutfi Paşa (Özergin 1971: 28), Arnavut kökenli bir devşirme olarak II. Bayezid zamanında saraya alınmış, Enderun'da tahsil görmüş, sancakbeyi, beylerbeyi ve vezir olmuş, Korfu Seferi'nde Osmanlı Deniz Kuvvetlerine kumandanlık etmiş, Boğdan Seferi'nde Mimar Sinan'ı padişaha takdim edip tanıtmış, iki yıl süreyle vezir-i azam olmuş ve birçok önemli idarî görevler üstlenmiş bir devlet adamıdır. Vezir-i azamlıktan azledildikten sonraki hayatını telif ve araştırmayla geçirmiş, devlet adamlığının yanı sıra yazdığı eserlerle de tanınmıştır (İpşirli 2000: 234).

Lutfi Paşa'nın bir müellif olarak bilinmesini sağlayan eserlerden biri *Âsafnâme*'dir. Çok sayıda nüshası günümüze ulaşan eser üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmış, Osmanlı devri

1 M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 5 Cilt, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1971.

2 Bu konuda bkz. Erdal Seyis, *Türk-İslam Edebiyatında Manzum İlmihaller ve Manzume-i Ceceli İbrahim Efendi*", Yüksek Lisans Tezi, MÜ, SBE, 2015.

3 Lutfi Paşa'nın Arapça ve Türkçe olarak kaleme aldığı eserlerden birkaçına bu bölümde yer verilecektir.

siyasetnameleri içerisinde kendine özel bir yer edinmiştir. Bunun yanı sıra bir Osmanlı tarihi olan *Tevârîh-i Âl-i Osmân* ile hilafet meselesini konu edinen *Halâsü'l-Ümme* adlı eserleri de yayımlanmış ve hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Ancak Lutfi Paşa'nın İslamî ilimlere dair birçok eserinin detaylı çalışmaları yapılmamış, hatta eserlerinin tam bir envanteri dahi çıkarılmamıştır. Bugüne değin kendi yazdığı eserleri kaydettiği *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'da bulunan liste tekrarlanmakla yetinilmiştir (Köksal 2017: 30).

Arapça Eserleri:

Zübdetü'l-Mesâil fi'l-İ'tikâdât ve'l-İbâdât

Lutfi Paşa'nın ilmihâl türünde Arapça kaleme aldığı hacimli eseridir. Bayezid Devlet Kütüphanesi, No. 1985 ve Burdur İl Halk Kütüphanesi, No. 2212/02'de kayıtlı iki nüshası vardır. Eser 25 bölümden oluşur. Eserin 23. bölümünde kurtuluşa erenler ile diğer fırkaların özellikleri anlatıldığı için bu bölüm mezhepler tarihi açısından özel bir öneme sahiptir (Köksal 2017: 32).

Risâletü'l-Künûz fî Letâifi'r-Rumûz fi'l-Ehâdisi'l-Erba'în

Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa bölümü 90 numarada yer alan bir mecmuanın ilk eseri olan *Risâletü'l-Künûz*, Lutfi Paşa tarafından kaleme alınan, 70 varaklık ve kendisinin seçtiği kırk hadis şerhinin yapıldığı eserdir. Ayrıca eserindeki hadislerin bir kısmını diğer eserlerinde de sık sık yer verdiği bir tema olan Ehl-i sünnet'e uyma hassasiyetini ifade eden hadislerden seçmiştir (Köksal 2017: 34).

Türkçe Eserleri:

Tenbihü'l-Âkılîn ve Te'kidü'l-Gâfilîn

Lutfi Paşa'nın İslam dininin usulünü ayrıntılarıyla anlattığı eseridir. Eser dört bölümden oluşup bölümlerinde ilim ve ilim öğrenmenin faziletleri, iman ve İslam'ı öğrenmek için ilmin önemi, Allah'ın varlığı ve birliği gibi konular kaleme alınmıştır. Eserin bilinen 3 nüshası İstanbul'daki kütüphanelerde bulunmaktadır (Köksal 2017: 35).

Hayât-ı Ebedî

Lutfi Paşa'nın Ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikadını, beşerî arzularına uymayı tercih edenleri ve insanı dinden çıkarabilecek sözleri kaleme aldığı eseridir. Eserin bilinen iki nüshası İstanbul'da Süleymaniye ve Millet Yazma Eserler kütüphanelerindedir (Köksal 2017: 38).

Risâle-i Suâl ve Cevâb

Lutfi Paşa'nın İslam dininin inanılması gereken esaslarının bütünü ve bunları konu edinen akaid ile fıkıh ilimleri çerçevesinde hazırlanan bir risalesidir. Bilinen üç nüshası da İstanbul'daki yazma eser kütüphanelerindedir (Köksal 2017: 40).

1. Tuhfetü't-Tâlibîn⁴

Lutfi Paşa bu eserini İslam dininin Hanefi mezhebinin fıkıh meselelerini ele almak ve taliplilerine ulaştırmak için kaleme almıştır. Müellif hattıyla tek nüsha olarak hazırlanan eser Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 1507 numarada kayıtlıdır. 239 varaktan oluşan hacimli bir ilmihâl kitabıdır. Her bir sayfası 13 satır olarak ve harekeli nesih ile yazılmıştır. Telif tarihi eserin sonunda H. 951 (1544) olarak belirtilmiştir. Kitap hazırlanırken Hanefi mezhebi hükümlerine göre yazılan *Bezzâziyye*, *Hulviyyât*, *Tatarhâniyye*, *Nevâdir*, *Bedâyi*, *Mesâbih*, *Mes'ûdî*, *Mirâcü'd-Dirâye* vb. önemli pek çok kitaptan nakiller yapılmıştır. Eserdeki nakillerin en çoğu İsfendiyar oğlu İsmail Bey'in yazdığı *Hulviyyât* kitabındandır. Eserin dili sadeye yakındır ve içinde *ancılâyın*, *karaguluk*, *yigrek*, *yaykamak*, *segirtme*, *tamu*, *edük* vb. Eski Anadolu Türkçesinin arkaik unsurları vardır. (Arvas ve Önder 2020: 80)

Eser bir mukaddime ve 25 bâbdan oluşur. Eser içerisinde geçen dua cümlecikleri, saygı ifadeleri, özel isimler, ayet-i kerime ve hadis-i şerifler kırmızı ve yeşil mürekkep kullanılarak yazılmıştır. Lutfi Paşa bu kitabı *Tenbîhü'l-Âkılîn ve Te'kîdü'l-Gâfilîn* adlı eserini tamamladıktan sonra yazmaya başladığını eserin giriş kısmında belirtir. Ayrıca yazar, eserde bazı terimleri açıklamak, eksik yazılanları tamamlamak ve mezhepler ile ilgili bilgi vermek için der-kenar kısımlarında notlamalar yapmıştır.

Tuhfetü't-Tâlibîn Bâblar Tablosu

Bâb Numarası	Bâb Adı	İçerik
1. Bâb	Resûl'e -salla'llahu aleyhi ve sellem- ittibâ itmek	Hazret-i Muhammed'e tâbi olmak
2. Bâb	Tevhîd ve îmân	Allah'ın tek ilah olduğunu kabul etmek ve inanılması lazım olan dini temeller
3. Bâb	Sular	Temizlenmek ve boy-namaz abdesti almak için kullanılan suların türleri
4. Bâb	Gusl ve hayz ve nifâs	Boy abdesti ve kadınların muayyen hâlleri
5. Bâb	Teyemmüm ve mesh-i mûze	Toprak ve türevleri ile temizlenip abdest almak ve abdest alırken deriden yapılmış su geçirmez ayakkabı üzerini ıslak el ile sıvazlamak
6. Bâb	Ezân ve mescid hükmi	Namaz vakitlerini bildirmek, Müslümanları namaza davet etmek (çağırarak) için yüksek bir yerde belli olan Arapça kelimeleri sırası ile okumak ve Müslümanların ibadetlerini yaptıkları yer hakkında hükümler
7. Bâb	Âbdest dahu namâzı bozan nesnelere beyânı	Namaz kılmak için su, toprak ile türevleri ile alınan abdesti ve namazı bozan nesnelere açıklanması

4 Bu kısımdaki veriler Nurullah Arvas'ın Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Doç. Dr. Sevim Yılmaz Önder danışmanlığında yapmakta olduğu İşkodralı Lutfi Paşa'nın Tuhfetü't-Tâlibîn Adlı Eseri (İnceleme Metin Dizin) adlı doktora tez metninden alınmıştır.

8. Bâb	Necis olan nesnelere ve necis ile kılınan ve setr-i avret	İslam'da pis sayılan nesnelere, bu pis şeyler ile kılınan namazın hükümleri ve İslam dininde bildirilen bedende örtünmesi gereken kısımlar
9. Bâb	Namâz vakti ve âbdest almak ve istincâ	İslam dininin şartlarından olan namazın gün içerisinde kılınması için bildirilen vakitler, abdest almak ve pislikten temizlenmek
10. Bâb	İstikbâl-i kible ile niyet	Müslümanlar tarafından kutsal sayılan Kâbe'nin bulunduğu yöne namaz kılmak için yönelmek ile namaza başlanırken sesli veya sessiz söylenen niyet
11. Bâb	Namâzun farzları ve sıfatü's-salât ve kırâat	Namaz kılarken yapılması gerekenler, okunması emredilen dualar ve namazın sıfatları
12. Bâb	Namâzun vâcibleri ve sünnetleri	Namazda yapılması veya okunması farz gibi kesin olan fakat Kur'ân-ı Kerim'deki delili farz kadar açık olmayan emirler ve Hz. Muhammed tarafından namazda gösterilen yol ve işler
13. Bâb	Secde-i sehiv-ile secde-i tilâvet	Namazda yanılarak yanlış yapılması, unutulması ve dikkatten kaçması üzerine namaz sonunda yapılan secde ile Kur'ân-ı Kerim'de bulunan secde ayetleri diye tabir edilen ayetlerin okunması üzerine yapılan secde
14. Bâb	İmâmet ve iktidâ ve mesbûk	İmamlık, namazda imama uymak, namaza geç kalıp imama birinci rekâta yetişemeyen kimse
15. Bâb	Namâzda mekrûh olanlar ve hastalar ve kazâyâ kalan namâzlar	Namazda yapılması yasaklananlar ve hasta olanların namazı, vaktinde kılınmamış namazlar
16. Bâb	Namâzun bâtını ve namâzda vâkı olan şek ve namâzun âdâbı ve müstehabı	Namazın esrarı, gizemi ve namaz kılarken kalpte oluşan şüpheler, namazın edepi ve namazda Hz. Muhammed'in ara sıra yaptığı ibadet şekilleri
17. Bâb	Cuma namâzı ve şerâiti ve fazileti	Müslümanlarca kutsal sayılan cuma gününde kılınan namaz, şartları ve değeri
18. Bâb	Müsâfir namâzı ve binid üzerinde kılınan namâz	Seferde olanın namazı ve binilen hayvanların üzerinde kılınan namaz
19. Bâb	İki bayram namâzı ve ahkâmı ve kurbân	Ramazan ve Kurban bayramı namazları hükümleri ve Müslümanların kurban ibadeti
20. Bâb	Küsûf ve husûf ve istiskâ ve	Güneş ve ay tutulmalarında kılınan namaz, yağmur duasına

	Ka'be ve havf namâzları	çıkmaq, Kâbe'de tavaftan sonra ve korkulu anlarda kılınan namazlar
21. Bâb	Ahkâm-ı cenâze ve şehid hükmi ve kabr	Cenaze ve namazı hükümleri, şehitlik şartları, ölünün toprağa gömüldüğü mezar
22. Bâb	Zekât ve öşr	İslam'ın şartlarından olan fakirlere verilen altın para veya mal ve toprak mahsüllerinin zekâtı
23. Bâb	Ramazân ayının orucu ve terâvih ve itikâf	Müslümanların kutsal saydıkları hicri aylardan olan Ramazan ayında yapılan ibadet, teravih namazı, Ramazan ayının son on gününde, gece gündüz bir camide kapanıp ibadet etmek
24. Bâb	Hac	İslam'ın beş şartından biri olan belli başlı işleri yapmak için Kâbe'ye hicri aylardan Şevval, Zilkade ayları ile Zilhicce ayının ilk on günü gerçekleşen ibadet
25. Bâb	Peygâamber'den -aleyhisselâm- ve ulemâdan mervî olan nâfile namâzları	Hz. Muhammed ve âlimlerden aktarılan mecburiyet olmadan kılınan namazlar

Tuhfetü't-Tâlibîn ve Sebeb-i Telif Bölümü

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki ilk örneklerinden Tanzimat'a kadar yazılan ilmihâl eserlerinin mukaddimelerinde ilmihâl yazma sebepleri; talep edenlere armağan, ergenliğe adım atan çocuklara ilk dinî bilgileri öğretmek, gündelik işleriyle meşgul olan geniş halk kitlelerinin temel dinî bilgi ihtiyacını karşılamak, dinî ilimlerle meşgul olamayanların öğrenmesi gerekenleri öğretmek gibi amaçlarla yazıldığı ifade edilmiştir. Bu ve benzeri amaçlar doğrultusunda kaleme alınan pek çok ilmihâl, toplumun dinî yaşantısı üzerinde etkili olmuştur.

Bir ilmihâl eseri olan *Tuhfetü't Talibin'i* de Türkçe kaleme alan Lutfi Paşa eseri yazma sebeplerini mukaddime kısmında ve metnin içerisinde açıklar. Buna göre, yazar eserini dostlarının ve talep edenlerin ricasıyla halka ulaşmak için Türkçe yazdığını bildirerek önemini ortaya koymak adına Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf eder. Ayrıca Lutfi Paşa bu ithaf kısmında *zarif, latif, makbul dilli* ifadeleriyle eserin dilini ön plana çıkarır:

Murâdıydı, Türkî dil üzre cem olundu. Evet, bu kitâbı telif edüp cem' iden şöyle münâsib gördi ki bu kitâb-ı dil-pezîr, Sultânü'l-Arab ve'l-Acem nâm-ı şerîfleri ile müzeyyen olup sâyir kitâblardan imtiyâz bula ki, ol imâm-ı zamân ve halife-i devrân sultânü'l-berreyn ve'l-bahreyn, Feridûn-fer, Sikender-mugîs-i ehlü'l-İslâm ve'l-müslimîn, mu'înu'd-dünyâ ve'd-dîn Sultân bin sultân bin sultân, Sultân Süleymân Hân bin Selîm Hân bin Bâyezîd Hân'dur; Hak Celle ve Alâ, ömrin ve devletin ziyâde edüp sâye-i ilâhiyyesin ve saâdet-i ezeliyyesin tâ inkırâz-ı devr-i zamân ve inkızâ-yı müddet-i cihân pâyende ve pâydar eylesün! Âmîn! (TT, 2b/3-12)

Yazar, dostlarının ve çevresindeki taliplilerin kendilerinin de anlayabileceği Türkçe bir eser yazmasını rica etmeleri üzerine istekleri geri çevirmeyip yazmaya başladığını anlatır. Ricacı olan kişiler Türkçe bir ilmihâl yazılırsa hem yazarın sevap kazanacağını hem de kendilerinin problem

yaşadıkları konuları metin içinde rahatça bulup anlayacaklarını söylerler. Lutfi Paşa bu teklifin kendisine çok cazip geldiğini bildirir:

Günlerde birgün mesâil-i fıkha tâlib ve râgıb olan bazı kimesneler didiler ki: “Nolaydı ilm-i fıkhdan bir müfid ü muhtasar kitâb Türkî dil üzere cem olunup yazılıydı ki ol kitâb içinde, tâlib olduğumuz mesâili bulmağa âsân olaydık! Ve hem siz dahı sevâb issi olaydınız!” diyü ibram itdiler. Bu hakîr dahı anlarun sözüñ dutup diledi bir nesne cem’ide ki, ol tâlibler, andan fâyideleneler ve kendü dahı sevâb issi ola. (TT, 2a/8-13)

Çevresinde bulunan dost ve taliplerin isteği üzerine eserini yazmaya niyet eden Lutfi Paşa Türkçe bir eserin gerekliliği konusunda daha çok düşünmeye başlar. İslam dünyasının önderi Hz. Muhammed’in de hadis-i şerif ile “her milletin kendi dilinde İslamiyeti anlaması gerektiğini” söylediğini hatırlayarak halkın dilinde yazmanın önemini fark eder. Nasıl ki her halkın kıyafeti farklıysa İslamiyet’in anlatıldığı kitapların dilinin de farklı olması -bir başka deyişle yazıldığı coğrafyada yaşayanların dilinde olması- gerektiğini ifade eder. Böylece eserini halka ulaşmayı ve halkın yazdıklarını anlamasını arzuladığını bildiren yazar, Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitim-öğretim sisteminde İslamî ilimler ile uğraşanların ilimlerini Türk dilinde icra etmelerini isteyerek herkesin anlayabileceği ortak bir ilim dilinin ortaya çıkmasını hedefler:

Ve Türkî dil üzere buna binâen olundu ki, Resûl -aleyhisselâm- buyurmuşdur ki:

[كَلِّمُوا النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عَقُولِهِمْ]⁵ yani, halka sözi şol kadar söylen ki, anladukları mikdârınca. Ve hem müftüler, fetvâlarını Türkî dil üzere virürler. Ve müderrisler, derslerini ve müfessirler, tefsîrlerini ve muhaddisler, hadîslerini ve vâizler, vaazlarını Türkî dil üzere eydivermegin böyle olıcak, her iklim halkı kendü yirlerün libâsıyla mülebbes olmak münâsibdür. (TT, 3a/7-13)

Lutfi Paşa *Tuhfetü’t-Tâlibîn* “taliplere (isteyenlere) hediye” adını verdiği eserinin toplumun en üst ve alt kesimi fark etmeksizin eline geçen herkes tarafından okunması, ezberlenmesi ve çevresindekilere okutulması ve ezberletilmesini ister. Onun bu isteği Türkçe yazılan bir eserin halkın her kesimine hitap ettiğinin bir göstergesidir:

Ve Tuhfetü’t-Tâlibîn diyü ad virildi. Ve cümle havâsa ve avâma vâcibdür ki, bu ilmi okuyalar, ezber edeler ve dahı okudalar, ezberledeler. (TT, 2b/13, 3a/1)

Sonuç

İlmihâl kitapları arasında önemli yer tutan *Tuhfetü’t-Tâlibîn* adlı eserin yazarı olan Lutfi Paşa Arnavut kökenli bir devşirme olarak II. Bayezid zamanında Enderun’da tahsil görmüş, sancakbeyi, beylerbeyi ve vezir olmuş önemli bir devlet adamıdır. Vezir-i azamlıktan azledildikten sonraki hayatını telif ve araştırmayla geçirmiştir.

Lutfi Paşa, *Tuhfetü’t-Tâlibîn* adlı eserini İslam dininin Hanefî mezhebinin fıkıh meselelerini ele almak ve taliplilerine ulaştırmak için kaleme almıştır. 239 varaktan oluşan eser, yazarın kendi hattıyla tek nüsha olarak Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 1507 numarada kayıtlıdır. Telif tarihi, eserin sonunda H.951 (1544) olarak belirtilmiştir. Bir mukaddime ve 25 babdan oluşmaktadır. Lutfi Paşa, Kanuni Sultan Süleyman’a ithaf ettiği eserini Türkçe yazma sebeplerini mukaddime kısmında ve metnin içerisinde açıklamıştır. Eserinin dilini *zarif, latif, makbul dilli* olarak tanımlayan Lutfi Paşa, kendisine gelen dostlarının ve çevresindeki taliplilerin herkesin okuyup anlayabileceği Türkçe bir eser isteği üzerine *Tuhfetü’t-Tâlibîn*’i yazdığını söyler. Ricacı olan kişilerin belirttikleri bir diğer husus, Türkçe bir ilmihâl yazıldığı takdirde hem müellifin

5 Kellimu’n-nâse alâ kaderi ukühilim. “İnsanlara akılları nispetince konuşun!” Ebû Dâvûd, Edeb, 20.

sevap kazanacağı hem de dinî meseleleri öğrenmek isteyenlerin konulara kolayca ulaşabileceğidir.

Çevresindekilerin isteği üzerine eserini yazmaya niyetlenen Lutfi Paşa, Hz. Muhammed'in de hadis-i şerifi ile her milletin kendi dilinde İslamiyeti anlaması gerektiğini söylediğini hatırlayarak halkın dilinde yazmanın önemini fark eder. Nasıl ki her halkın kıyafeti farklıysa ilmihâl kitabının dilinin de farklı olması -her Müslümanın kendi dilinde olması- gerektiğini ifade eder. Osmanlı İmparatorluğu'nda İslamî ilimler ile uğraşanların ilimlerini Türk dilinde icra etmelerini isteyerek böylelikle herkesin anlayabileceği ortak bir ilim dilinin ortaya çıkmasını hedefler.

Lutfi Paşa kitabına "taliplere (isteyenlere) hediye" adını verdiği eserinin toplumun en üst ve alt kesimi fark etmeksizin herkes tarafından okunması, ezberlenmesi ve çevresindekilere okutulması ve ezberletilmesini ister. Onun bu isteği Türkçe yazılan bir eserin halkın her kesimine hitap etmesini mümkün kılar.

Kaynakça

- ARPAGUŞ, Hatice Kelpteğin (2000). "İlmihal", *TDVİA*, Cilt: XXII, 139-141.
- ARVAS, Nurullah ve S. Yılmaz ÖNDER (2020), "*İşkodralı Lütü Paşa'nın Tuhfetü't-Tâlibîn Adlı Eseri*", VII. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Özetleri Kitabı, 80.
- İPŞİRLİ, Mehmet (2000). "Lutü Paşa", *TDVİA*, Cilt: XXVII, 234-236.
- KARA, İsmail (1989). *Mızraklı İlmihal*, İstanbul: Çıdam Yayınları.
- KÖKSAL, A. Cüneyt (2017). "Bir İslâm Alimi Olarak Lutü Paşa", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, L (2017), 29-72.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1925). "Lutü Paşa", *Türkiyat Mecmuası*, sy. 1, 118-150.
- LUTÜ PAŞA (951/1544). *Tuhfetü't-Tâlibîn*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, no. 1507.
- ÖZERGİN, M. Kemal, (1971), *Sultan Kanuni Süleyman Han Çağına Ait Tarih Kayıtları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÖZEĞE, M. Seyfettin, (1971), *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 5 Cilt, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- SEYİS, Erdal, "*Türk-İslam Edebiyatında Manzum İlmihaller ve Manzume-i Ceceli İbrahim Efendi*", Yüksek Lisans Tezi, MÜ, SBE, 2015.